

O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romanida inson va ma'naviy tanlov muammosi

Abduxakimova Z.D.

*O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti
Filologiya fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romani adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning g'oyaviy-badiiy konsepsiyasi, obrazlar tizimi, psixologik tasvir usullari hamda muallif uslubining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Roman markazida insonning ma'naviy qiyofasi, axloqiy tanlovi va jamiyat bilan munosabati masalasi turishi ilmiy asosda ochib beriladi. Muallif qahramonlar ruhiy holatini ichki monolog, sukut va ramziy detallar orqali ifodalab, psixologik realizm tamoyillariga tayangan holda badiiy haqiqat yaratadi. Maqolada romanning o'zbek nasridagi o'rni va adabiy-estetik ahamiyati ham baholanadi.

Kalit so'zlar: O'lmas Umarbekov, Odam bo'lish qiyin, o'zbek nasri, roman badiiyati, obrazlar tizimi, psixologizm, badiiy til, muallif uslubi, adabiy realizm, ma'naviy-axloqiy muammo.

O'zbek adabiyotida inson shaxsining ichki murakkabligi, axloqiy tanlovi va ma'naviy mas'uliyati masalasi XX asr ikkinchi yarmidan boshlab nasrning yetakchi muammolaridan biriga aylandi. Ayniqsa, jamiyat va shaxs munosabatlari keskinlashgan davrda yozilgan asarlar insonning "odam bo'lish" yo'lidagi ichki kurashlarini badiiy tadqiq etishga intildi. O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romani ana shu jarayonning yirik va o'ziga xos mahsuli sifatida adabiyot tarixida alohida o'rin egallaydi. Roman nomining o'ziyoq asarning g'oyaviy yo'nalishini ochib beradi: bu yerda "odam" tushunchasi biologik mavjudot emas, balki axloqiy mezonlarga sodiq, vijdon va mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan shaxs sifatida talqin etiladi. Muallif asarda insonni tashqi voqealar fonida emas, balki uning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, ikkilanishlari va tanlovlari orqali tasvirlaydi. Shu jihatdan roman faqat syujetga asoslangan asar emas, balki chuqur psixologik va falsafiy qatlamga ega badiiy tadqiqotdir. "Odam bo'lish qiyin" romanida asosiy konflikt tashqi to'qnashuvlar emas, balki insonning o'zi bilan kurashi orqali shakllanadi. Muallif jamiyatdagi muayyan muammolarni ochiqcha fosh etishdan ko'ra, ularning inson ruhiyatida qanday aks etishini ko'rsatishga intiladi. Bu hol asarning badiiy falsafasini belgilaydi. Romanda "odam bo'lish" tushunchasi oddiy axloqiy qoidalar majmui sifatida emas, balki doimiy sinov, ichki azob va tanlov jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Qahramonlar hayoti davomida ko‘plab vaziyatlarga duch keladilar, ammo muallif uchun muhim jihat — ularning bu vaziyatlarga munosabati, qaror qabul qilish jarayonidagi ichki iztiroblaridir. Aynan shu jihat romanni ma’naviy-psixologik asar darajasiga ko‘taradi.

Asarda insonning jamiyatga moslashuvi bilan vijdoniga sodiq qolishi o‘rtasidagi ziddiyat yetakchi g‘oyaviy chiziq sifatida namoyon bo‘ladi. Muallif hech bir qahramonni mutlaq ijobiy yoki mutlaq salbiy qilib ko‘rsatmaydi. Aksincha, ularning har biri hayotiy sharoit, ruhiy holat va ijtimoiy bosim ta’sirida shakllangan murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa romanning realizm tamoyillariga sodiqligini ko‘rsatadi. Roman obrazlar tizimi jihatidan ixcham bo‘lsa-da, mazmunan nihoyatda zichdir. Markaziy qahramon obrazi orqali muallif insonning ichki olamini badiiy tadqiq etadi. Qahramon hayotida sodir bo‘layotgan voqealar ko‘pincha tashqi tomondan oddiydek tuyuladi, ammo ularning ichki aks-sadosi murakkab va ziddiyatlidir. Asardagi qahramonlar o‘zaro qarama-qarshi xarakterlar emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi ruhiy holatlar tizimini tashkil etadi. Har bir obraz romanning umumiy g‘oyasini ochishga xizmat qiladi. Ularning harakati, sukuti, ichki monologlari orqali inson tabiatidagi ikkiyuzlamachilik, qo‘rquv, vijdon azobi va mas’uliyat hissi ochib beriladi. Muallif xarakter yaratishda tashqi tavsifdan ko‘ra ichki tahlilga ko‘proq e’tibor qaratadi. Qahramonlarning ruhiy kechinmalari ko‘pincha ichki monologlar, xotira lavhalari va sukut orqali ifodalanadi. Bu usul romanning psixologik chuqurligini ta’minlab, uni an’anaviy voqeaband nasrdan farqlaydi.

“Odam bo‘lish qiyin” romanining eng muhim badiiy yutuqlaridan biri — undagi kuchli psixologizmdir. O‘lmas Umarbekov inson ruhiy holatini tashqi dramatik voqealar orqali emas, balki ichki kechinmalar, o‘y-fikrlar, ikkilanishlar orqali ochib beradi. Asarda psixologizm an’anaviy tasvirlar emas, balki qahramon tafakkuridagi uzilishlar, sukutlar, ichki dialoglar orqali namoyon bo‘ladi. Muallif ko‘pincha voqeani sharhlab bermaydi, balki uni qahramon ongidan o‘tkazib ko‘rsatadi. Natijada o‘quvchi tayyor xulosani emas, balki ruhiy jarayonni kuzatadi. Bu hol roman poetikasida muhim estetik vazifani bajaradi. Chunki “odam bo‘lish” jarayoni muallif tomonidan tayyor haqiqat sifatida emas, balki izlanish, ichki kurash sifatida talqin qilinadi.

Roman tili sodda, ammo mazmunan chuqur. Muallif balandparvoz jumladan, sun’iy badiiy bezaklardan qochadi. So‘z tanlashdagi tejamkorlik, jumlar ixchamligi, dialoglarning tabiiyligi asarning realizmini kuchaytiradi. Ayniqsa, ruhiy zo‘riqish holatlarida til yanada sokinlashib, qisqa va uzilib-uzilib ketadigan jumlar orqali qahramon ichki iztiroblarini ifodalaydi. Bu uslub psixologik ta’sirchanlikni oshiradi. Tasvir vositalari ham bevosita ruhiy holatga xizmat qiladi. Tabiat manzaralari, oddiy kundalik detallar qahramon kayfiyati bilan uyg‘unlashib, ramziy ma’no kasb etadi. Muallif tasvirda ortiqcha tafsilotlarga berilmaydi, ammo har bir detal o‘z o‘rnida ishlatiladi va umumiy g‘oyaga xizmat qiladi.

“Odam bo‘lish qiyin” romanining poetik qurilishi an’anaviy syujetga tayanmagan holda shakllanadi. Asarda voqealar ketma-ketligi ikkinchi planda bo‘lib, asosiy urg‘u ruhiy holatlar rivojiga qaratiladi. Bu hol roman poetikasini ichki dinamikaga asoslangan nasr namunasiga aylantiradi. Muallif uslubining muhim xususiyati — baholashdan tiyilishidir. Umarbekov qahramonlarni oqlamaydi ham, keskin qoralamaydi ham. U voqeani va ruhiy holatni ko‘rsatadi, xulosani esa

o'quvchining o'ziga qoldiradi. Aynan shu jihat romanning estetik qiymatini oshiradi va uni didaktik asardan farqlaydi. Romanda vaqt va makon ham psixologik vazifani bajaradi. Voqealar aniq tarixiy sana bilan chegaralanmagan bo'lsa-da, davr ruhi sezilib turadi. Bu hol asarni muayyan davr mahsuli bo'lish bilan birga, umuminsoniy mazmunga ega asar sifatida talqin qilish imkonini beradi. Muallif individual uslubi insonni ideallashtirmasdan, uni boricha ko'rsatishga intilishda namoyon bo'ladi. Qahramonlarning kamchiligi, zaifligi, ikkilanishi — ularning barchasi badiiy haqiqat sifatida qabul qilinadi. Natijada roman o'quvchini hayotiy haqiqat bilan yuzlashtiradi. "Odam bo'lish qiyin" romani o'zbek nasrida inson ruhiyati masalasini chuqur badiiy tadqiq etgan asarlar qatoridan mustahkam o'rin egallaydi. Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan asar shaxs va jamiyat munosabatlarini psixologik asosda yoritgani bilan ahamiyatlidir.

Roman XX asr o'zbek nasrida realizm va psixologik tahlil uyg'unlashgan asarlar silsilasiga kiradi. Unda muallif ijtimoiy muammolarni shior darajasida emas, balki individual taqdirlar orqali ko'rsatadi. Bu esa asarning badiiy ta'sir doirasini kengaytiradi. Mazkur asar adabiy jarayonda insonparvarlik, ma'naviy mas'uliyat, vijdon masalalarini yoritishda muhim bosqich sifatida baholanadi. Shu jihatdan u bugungi adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romani insonning ma'naviy qiyofasi, axloqiy tanlovi va ichki kurashlarini badiiy jihatdan chuqur ochib bergan yetuk asardir. Roman g'oyaviy mazmuni, obrazlar tizimi, kuchli psixologizmi va sodda, ammo ta'sirchan tili bilan o'zbek nasrining muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Asarda "odam bo'lish" tushunchasi tayyor haqiqat emas, balki umr davom etadigan murakkab jarayon sifatida talqin qilinadi. Muallifning badiiy yondashuvi o'quvchini xulosaga majburlamaydi, balki fikrlashga undaydi. Shu bois roman nafaqat adabiy, balki ma'naviy-estetik ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarbekov O'lmas. Odam bo'lish qiyin: roman. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. — 320 b.
2. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. V jild: XX asr ikkinchi yarmi adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1990. — 480 b.
3. Hotam Umurov. Adabiy tanqid va badiiy tafakkur. — Toshkent: Fan, 1981. — 256 b.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Akademnashr, 2004. — 304 b.
5. Normatov U. Nasr poetikasi masalalari. — Toshkent: Fan, 1982. — 220 b.
6. Rahmonov N. Badiiy asar tahlili asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2001. — 190 b.